

УДК [340.15:321.1](477)

І. А. ЛОГВИНЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕТЬМАНАТ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Досліджено сутність та проаналізовано особливості гетьманського правління в Українській Державі П. Скоропадського.

Рішенням Конституційного суду України від 1 жовтня 2010 р. було скасовано політреформу 2004 р. і повернуто чинність Конституції 1996 р. Унаслідок цього Україна знов перетворилася з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську форму правління. Розширення владних повноважень Президента викликало палкі дискусії не лише серед політиків та науковців, але й серед широкого загалу, якому не байдуже майбутнє країни. Дослідження історії Української Держави, вивчення умов становлення та сутності гетьманського правління викликає інтерес сьогодні, оскільки дає можливість проведення історичних паралелей, встановлення певних прогнозів на майбутнє.

29 квітня 1918 р. внаслідок силового усунення Центральної Ради від влади на зміну республіканській за своєю сутністю формою державного правління, соціалістичній за ідейною спрямованістю УНР прийшла Українська Держава у формі гетьманату. Ініціатива у зміні чинного ладу на Україні належала вищому німецькому командуванню. Історичні джерела згадують кількох осіб (П. Болбочана, Є. Чикаленка, П. Скоропадського тощо), які, на думку німецького командування, змогли б очолити новий несоціалістичний уряд. Як відомо, вибір зупинився на кандидатурі колишнього командира 1-го Українського корпусу і почесного отамана Вільного козацтва П. П. Скоропадського.

В історичній та історико-правовій літературі з часу існування Української Держави і до сьогодні тривають дискусії щодо сутності гетьманського правління в 1918 р. Так, В. Греченко, О. Ярмиш вважають, що «владу гетьмана можна розглядати як надзвичайне поєднання монархічних і диктаторських засад, з врахуванням історичних традицій і національного характеру української держави» [1, с. 127]. Ю. Осадчий стверджує, що форма правління, яку було запроваджено за П. Скоропадського, «можна вважати за перехідну від парламентської до

президентської республіки» [2, с. 368]. Найголовніший аргумент для такого висновку науковець знайшов у «Спогадах» гетьмана, в яких він писав, що «не думав про поновлення в Україні гетьманства», а тільки про дуже коротку диктатуру на час, поки вдасться сформувати іншу розсудливу владу» [3, с. 98]. Історик права В. Капелюшний зазначає, що в результаті державного перевороту Україна «з демократичної республіки перетворювалася в конституційну монархію», оскільки гетьман обіцяв видати закон про вибори до Українського сейму [4, с. 190–191]. Деякі вчені вважають, що повноваження гетьмана були наближені до президентських. Режим П. Скоропадського розглядають «як перший крок на шляху переходу до іншої моделі організації влади» [5, с. 70]. Цікавою є оцінка гетьманського правління дослідниці Т. Подковенко. На її думку, гетьманат мав характер експерименту, оскільки Українська Держава «базувалася на переплетенні монархічних, республіканських і диктаторських засад» [6, с. 11].

Не викликає сумнівів, що державний переворот – це не правовий шлях приходу до влади. Проте в перший день свого правління П. Скоропадський оприлюднив два документа: «Грамоту до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України», якими були задекларовані правові підстави Української Держави. Ці нормативні акти відігравали роль своєрідної конституції, оскільки вони окреслювали і регулювали такі основні аспекти суспільного життя, як влада, повноваження уряду, права і обов'язки українських козаків і громадян, головні засади законодавчої діяльності, основи фінансової політики і судоустрою.

На думку сучасника подій, київського юриста А. Гольденвейзера, «Закони про тимчасовий державний устрій України» своєю схемою побудови, найменуванням розділів і їх послідовністю, а також змістом нагадують «Основні закони» Російської імперії в редакції від

23 квітня 1906 р. [7, с. 37]. Це був найбільш прогресивний правовий акт в історії Росії, у якому знайшли відображення завоювання першого періоду революції 1905–1907 років.

Поряд із проголошенням Української Держави та визначенням її основних завдань було окреслено повноваження гетьмана, який ставав верховним правителем. Він один мав право затверджувати закони, призначати та звільняти Отамана Ради міністрів, формувати і розпускати уряд у повному складі, призначати і звільняти інших вищих посадових осіб, керувати зовнішніми відносинами, військовими справами, оголошувати надзвичайний стан, надавати помилування, проводити податкову політику тощо. Визначалося, що відповідальність перед гетьманом несуть увесь уряд і кожний міністр. Посадовці за свої злочини мали нести карну і цивільну відповідальність. Генеральний суд проголошувався «вищим охоронним і захисним закладом і водночас вищим судом України у справах судових і адміністративних» [8]. Також на нього покладались обов'язки опублікування законів. Генеральні судді та голова Генерального суду призначались гетьманом [8, с. 63–66].

Отже, згідно із «Законами про тимчасовий державний устрій України», домінуючим був інститут глави держави, який зосереджував у своїх руках усю повноту влади і контроль над вищими виконавчими та судовими органами. Але повноваження гетьмана були тимчасовими – до Українського Сейму, термін скликання якого не визначався.

1 серпня 1918 р. за ініціативою П. Скоропадського було ухвалено «Тимчасовий закон про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави Ясновельможного пана Гетьмана всієї України». У вказаних випадках владні повноваження в Українській Державі переходили до тріумвірату – Колегії Верховних правителів, яка складалась з трьох членів. Один визначався гетьманом, один – Радою Міністрів і один Державним Сенатом. Виключне становище гетьмана як одноосібного правителя України можна побачити і цьому нормативному акті: гетьман визначав не лише власного безпосереднього спадкоємця, а й спадкоємця названого ним спадкоємця. У документі зазначались прізвища двох осіб: першою називалась та, що мала стати безпосереднім верховним правителем, а друга – наступником верховного правителя [8, с. 69–71]. Цей закон було застосовано лише один раз – на початку вересня 1918 р., коли гетьман виїхав до Німеччини.

Виходячи з виняткового права гетьмана на повноту влади Рада міністрів, за умов відсутності Українського Сейму отримувала законодавчі функції. Ухвалені урядом законопроекти набували чинності після затвердження їх гетьманом. Міністрам надавалося право розробляти закони та видавати розпорядження щодо пояснення законів. Ці документи підлягали попередньому схваленню урядом.

На розвиток законотворчого процесу спрямовувався Закон «Про порядок складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, обговорення, затвердження їх та про форму і порядок оголошення законів», прийнятий 2 червня 1918 р. Закон регламентував нормотворчу діяльність уряду, керівництво якою мала здійснювати Державна канцелярія на чолі з Державним секретарем, на якого покладался обов'язок проведення експертиз законопроектів й підготовка їх до розгляду Радою Міністрів.

Для оптимізації роботи уряду 25 травня 1918 р. було створено Малу Раду Міністрів, до складу якої кожне міністерство делегувало свого представника у ранзі заступника міністра чи директора профільного департаменту. Очолював Малу Раду Міністрів заступник державного секретаря.

Як бачимо, П. Скоропадський відразу заявив претензії на надзвичайні диктаторські повноваження як необхідну умову виходу держави з кризового стану. Однак, незважаючи на зосередження влади в руках гетьмана, це не була класична диктатура з огляду на залежність її від німецького окупаційного чинника. Складені ще 24 квітня 1918 р. умови, за яких німці зобов'язувались не чинити перешкод під час здійснення перевороту та гетьманування, обмежували владу П. Скоропадського. Вони передбачали: (1) визнання Берестейського договору; 2) розпуск Центральної Ради, Установчі збори не будуть скликані: нові законодавчі інституції будуть призначені тільки по повнім заспокоєнні краю і час їх скликання має бути встановлений спільним порозумінням; 3) таємний пункт, що містив вимогу згоди української сторони на призначення кандидатур на посади в органах судової влади німецькою владою; 4) усі вчинки військовослужбовців союзних військ повинні були підлягати їхнім польовим судам; 5) всі непевні елементи мали бути усунені з державного апарату; 6) доки в Україні не вироблено закону про відбукання військової повинності, будуть мати силу відповідні закони німецької держави; 7) земельне питання мало бути вирішене через відновлення права власності;

8) військова допомога Україні мала бути оплачена. Питання про обсяг і спосіб передбачалося вирішити окремо» [3, с. 101; 10, с. 193].

Дослідження сутності гетьманського правління, обмеженого умовами іноземної військової окупації, дозволяють дійти висновку, що гетьманат 1918 р. не можна оцінювати ні як монархію, ні як певну перехідну форму правління. Крім фактора іноземної військової присутності негативно впливало на владу небажання співпрацювати з гетьманом більшості національних політичних партій, насамперед соціалістичної орієнтації. Українські соціалісти вважали, що П. Скоропадський прийшов до

влади незаконним шляхом і всіляко намагались протидіяти гетьману. Це змушувало голову держави вдаватися до більшої концентрації влади у своїх руках.

З огляду на вищевикладене можна схарактеризувати сутність гетьманського правління як авторитарно-бюрократичний режим із близькими до диктаторських повноваженнями глави держави, відсутністю представницького органу влади, поєднанням в уряді законодавчих та виконавчих функцій, суттєвим обмеженням демократичних свобод, а також тимчасовим характером правління.

Список використаної літератури

1. Греченко В. А. Історія України. Всесвітня історія XX століття : посіб. для підготов. до вступ. іспитів у вищ. навч. закл. за спец. «Правознавство» / В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш. – Х. : Торсінг, 2001. – 320 с.
2. Історія державності України : експерим. підруч. / [Ярмиш О. Н., Гавриленко О. А., Логвиненко І. А., Осадчий Ю. Г. та ін.] ; за ред. О. М. Бандурки, О. Н. Ярмиша. – Х. : Одиссей, 2004. – 608 с.
3. Скоропадський П. П. Споми́ни / П. П. Скоропадський. – К. : Україна, 1992. – 112 с.
4. Капелюшний В. П. Історія держави та права України : навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів / В. П. Капелюшний, О. О. Шевченко, В. О. Самохвалов. – К. : Вентурі, 1996. – 288 с.
5. Історія держави і права України. Ч. 2 / [Страхов М. М., Гончаренко В. Д., Копиленко О. Л., Румянцев В. О. та ін.] ; за ред. А. Й. Рогожина. – К. : Ін Юре, 1996. – 448 с.
6. Подковенко Т. О. Становлення системи законодавства України в 1917–1920 роках (Українська Центральна Рада, гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Т. О. Подковенко. – К., 2004. – 21 с.
7. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917–1920 гг.) / А. А. Гольденвейзер // Революция на Украине. По мемуарам белых / [сост. С. А. Алексеев] ; под. ред. Н. Н. Попова. – М. ; Л. : Госиздат, 1930. – С. 1–63.
8. Хрестоматія з історії держави і права України : в 2 т. Т. 2. Лютий 1917 р. – 1996 р. / [упоряд. В. Д. Гончаренко та ін.]. – К. : Ін Юре, 1997. – 800 с.
9. Історія державної служби в Україні : у 5 т. Т. 1 / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін. ; відп. ред. Т. В. Мокренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 544 с.
10. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність / М. Шкільник. – Торонто : Basilian Press, 1971. – 366 с.

Надійшла до редколегії 15.10.2010

ЛОГВИНЕНКО И. А. ГЕТМАНАТ В УКРАИНСКОЙ ДЕРЖАВЕ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

Исследована сущность и проанализированы особенности гетманского правления в Украинской Державе П. Скоропадского.

LOGVINENKO I. HETMANATE IN THE UKRAINIAN STATE: ESSENCE AND FEATURES

The essence of hetman rule in the Ukrainian state of Pavlo Skoropadsky is researched and its features are analyzed.